

KARÁTSON Dávid, a könyv főszerkesztője SZABÓ Zoltán *Szellemi honvédelem* c. publikációjával indítja a vaskos, tetszetős kötet előszavát, amiben a háború vérzivataros időszakában fogant, hazát és tájat kereső költői szavak felidézésével az azóta eltelt emberöltőnyi idő a mulasztás súlyosságára hívja fel a figyelmet. Nevezetesen arra tehát, hogy az igényes nagyközönségnek több mint fél évszázadot kellett várni Magyarországi földje földtudományi összefoglalójának megjelenésére. A mulasztás miatti szemrehányás persze szólhat a többi nemzeti tudománynak is, mert a teljes körűség igényével induló Pannon Enciklopédia az 1990-es évek ideája és szüleménye.

A borító- és fülszövegekből tudhatjuk meg, hogy a földtudományi kötet a sorban hatodik és azt is, hogy melyek vannak előkészületekben. Azt azonban nem, hogy melyek voltak a megelőzők, s hogy volt-e egyáltalán valamiféle általános koncepció, irányelv a Pannon Enciklopédia indításakor. Erről ugyanis az előszó nem tájékoztat, így a kapcsolódások kérdésében tájékozatlan marad a „csak” *Magyarország földje* kötettel rendelkező olvasó (ezen egynek is 6490.-Ft az ára).

A recenzor így olyan kérdéseket kénytelen feltenni magának, amire esetleg választ adna pl. az első kötet (amivel intézetünk könyvtára sem rendelkezik): *honnan a Pannon Enciklopédia sorozatcím?* Azaz csak pannon-e, vagy területileg több annál, ill. műfajában ténylegesen enciklopédia-e? Mindenesetre a hatodik kötet nem elégszik meg Magyarország földje címmel, hanem kiegészíti azt *Kitekintés a Kárpát-medence egészére* alcímmel. Arra azonban nem kapunk választ, hogy jó-e nekünk – már mint a földtudományoknak – a pannon jelző? Úgy gondolom, hogy az előszóban lehetett, sőt *kellett volna* ennek néhány mondatot szentelni, annál is inkább, mert – ki tudja miért – a háború utáni geográfia elhagyta, mellőzte a pannon szót, ahol csak lehetett.

A művelt olvasó lelki szemei előtt a Pannón(ia) szót hallva térbelileg még ma is a Római Birodalom idején Dunántúlra és az ahhoz Ny-on és D-en közvetlenül kapcsolódó osztrák, szlovén és horvát-szlávon dombsági tájak lebegnek. S ha ezt a jelzőt örökségbe is kapta a földtudományi kötet csaknem 60 jeles szakemberből álló szerzői kollektívája, az eredeti Pannónia és a ténylegesen vizsgált terep területi anomáliát előszerű lett volna értelmezni, megmagyarázni. Az is elfogadható megoldás lett volna, ha a rövid „Megismerés” fejezetet nyomban a 8. fejezet tájbeosztása követte volna, mert ennek szerzője Magyarország tájait megadott főcímet nyomdarta az első alcímben területileg értelmezi, amikor a *Kárpát-Pannon térség* tájtagolásába bocsátkozik. Ez utal egyben a tájbeosztások államkeretbe nem igen illeszthető, emiatt nevezéktanában különös körültekintést igénylő problémáira. Olyan állásfoglalás, megjegyzés azonban sehol sincs, mely szerint az Enciklopédia „Pannón(ia)” jelzője a mai Magyarországnak, a Kárpát-medencén belüli magyarságnak, kultúránknak, ill. a hazai földtudományok örökségének lenne határainkon túlmutató terepünya.

Nincs viszont semmi zavar, értelmezésszerű probléma az *enciklopédia* szó körül. Átnézve a teljes anyagot, a Magyarország földje kötet mindenben eleget tesz az enciklopédia műfajának, mert egyrészt jól áttekinthető és rendszerezett ismerettár a 13 fő fejezetbe tagoló mű, ugyanakkor – az olvasó oldaláról – a földtudományok szakterületeinek ismeretanyagából olyan „segédkönyv” íródott, amiből minden érintett ágazat módszertani fejlődés, ismeretanyag kiolvasható, közérthető nyelvezete pedig elősegíti széles körben a gyors ismeretszerzést, a bűvárkodást. A kötet műfaji megítélése tehát egyértelműen pozitív, mert nem lexikon ízű és nem is tankönyv jellegű, hanem *ténylegesen enciklopédia*. Azaz olyan szintézis, amelyben könnyen fel lehet lelteni adott témákat és amelyből a laikus olvasó is kielégítheti Magyarország földtudományi ismereteivel kapcsolatos igényeit; nem a lexikonok betűrendes rendezője és nem is a tankönyvek logikája alapján. A kötet tehát az, aminek szerzői, népes – főleg lektori – közreműködői és főleg szerkesztője megálmodhatták.

A színes képekkel, ábrákkal, térképekkel gazdagon illusztrált munka

– a magyar térképészet fejlődéséről

– a lemeztékonikai elmélet hazai alkalmazásáról

– a Kárpát-medence földtörténetéről, ásványairól, kőzeteiről, bányakincseiről, ősmaradványairól

– az éghajlat, a vizek, a talaj és az élővilág földrajzáról

– Magyarország, ill. a Kárpát-térség nagytájairól

szól. És ha már e kötet a megismerés múltjával indít, akkor logikus, hogy az ismeretek tára a hazai földtudományokban alkalmazott módszerek bemutatásával, ill. a legújabb keletű *ember és környezete* problematikával zárul. Ehhez függelékben csatlakozik még *A csillagos égbolt fölöttünk*, ill. *A magyar földtudományi szókincs eredete* két-két oldalas kiegészítés. *Az egész együtt igazolja, hogy a század első felének nagy tudósai (LÓCZY L., PRINZ GY., CHOLNOKY J.) után az ezredfordulóra átfogó enciklopédikus mű született Magyar-*

ország és szomszédsága földjéről. Sikerének viszont alapfeltétele az a tudás, amelyeknek mozaikjaiból adódott össze. A recenzor hiányérzete „mindössze” annyi – és ez nem kevés, de nem is a kötet szerzőinek szóló kritika –, hogy miért nem szerepel legalább is az előkészületben levő kötetek között a *magyar társadalomföldrajz*?

A vaskos kötet átlapozásakor hamar fellelhet az olvasó jónéhány módszertani, didaktikai, tipográfiai újítást. Olyat pl., hogy a szerzők igyekeznek szakítani a hosszú, sematikus címekkel, alcímekkel. Vagyis a téma megjelölésével nem feltétlenül a tárgyalat kérdés körülírására törekszenek, hanem a néhány találó címszó a figyelem felkeltését, a lényeg kiemelését szolgálja (pl. „A krónikáktól a felvidéki professzorokig”, „Egykori óceánok nyomában”, „Éghajlatunk jövője”, „A közetek hőttörténetének kutatása”). Mások a szürke alapon szedett és ezzel kiemelt szövegrész valami kuriózumot nyújt, mint pl. adott témában mi számít alapvető metodikai tudnivalónak (flis; ősmaradványok osztályozása; Landsat és spot műholdak), vagy az elődök munkásságát jellemzi („A tudomány nagy különce: Báró Nopcsa Ferenc”). Máshol a természeti környezet erőforrásai és adottságai valamely szegmensének kevésbé ismert, de a jövőt tekintve egyre fontosabb részére hívja fel a cím a figyelmet („Hasznosítható-e a szélenergia Magyarországon?”, „A talaj és az ember”, „A Szigetköz”), másutt pedig a természetvédelem, a táji ritkaságértékek kerülnek kiemelésre (pl. „A csodálatos bazaltoszlopok vidéke”, „A Magas-Tátra hegyvilága”, „A Gyilkos-tó és környéke”).

Egyébként a félszáz oldalt meghaladó terjedelmű műben alig akad olyan oldal, ahol a három hasábra és címmargóra bontott tipográfiai szöveghelyezést ne osztaná, színezné az ábrák, képek, grafikonok sokasága. Vagyis elmondható, hogy a *mondandó illusztrációja*, különösen a *térképek, metszetek egyenrangú értékei a kötetnek*, s mint ahogy a mondandó kifejtésében, ugyan úgy az illusztrálásban sem fedezhető fel semminemű sematizmus. Minden szerző saját tudása legjavát igyekezett adni, s ha az ábra- és képanyag nem a fejezet szerzőjé, akkor az ádatközlő neve a cím mögött szerepel.

A kép- és tördelőszerkesztőknek a betétípus és -nagyság kiválasztásával, optimalizálásával sok irányban sikerült „dinamikát adnia” a műnek és ezzel kedvet csinálni az elmélyüléshez. Csakhogy ha a főszerkesztő, a műszaki szerkesztő és a nyomdász együttműködése eredményeként ténylegesen tetszetős mű születik, akkor az olvasó is jobban odafigyel, elmélyed a részletekben, aminek törvényszerű következménye, hogy az apró hibákat is észreveszi. Magam is így voltam (vagyok) ezzel, recenzori minőségemben azonban minden „hibát” nem észrevételezhetek, legfeljebb – a javítás szándékával – típusokba csoportosítva adhatok azokból és a kötet érényiből ízelítőt.

Csak helyeselhető, hogy minden fejezet külön (színes) címdallal indít és egész oldalas színes képpel zárul. Feltételezhetően nyomdatechnikai okok miatt néhány reprodukció gyengén sikerült, ezáltal vizuális élményben korántsem jelenthetnek azok olyan értéket, mint amelyet a kép szerzője, a gondos válogatás megérdemelt volna. S ha már a nyomdai megjelenítés ördögi játéka jött szóba (mert minden gyengébb minőségre van általában mentség), akkor az ábrák, képek szöveggözi minőségében is lényeges különbségek mutatkoznak meg.

Negatív példa egy kiváló tematikus térkép nyomdatechnikai élvezhetetlenségére az ásványok, kőzetek, bányakincsek fejezet szintézisét Kárpát-medencei kitekintésben adó, a szénhidrogének, a bauxit és az ércek előfordulásait ábrázoló nagyméretű térkép (182–183. old.), amelyen a térkép sárga alapszíne miatt nem, vagy csak alig-alig láthatók az olajmezők ugyancsak sárgával jelölt foltjai. Apró, de bosszantó hiba a térképen az is, hogy a jelkulcs és annak térképi megjelenítésében sincs mindenben összhang. Méret- és jelkulcsbeli problémák miatt a magyarországi kőkori lefolyóhelyek térképe (195. old.) is csak nehezen értelmezhető, mint ahogy az aszályveszély ábrája (231. old.) is a rosszul választott színskála miatt. Munkahelyi azonosság miatt jól ismerem a „Vetészerkezeti kép a Szigetközből” tárgyú, úrfelvételi interpretációval készült térképet, könyvbéli gyenge minőségű megjelenése – gondolom – a szerzőknek komoly szívfájdalmat okoz.

Vannak azután olyan térképhibák, amelyek valószínűleg a betűszedés utáni szerzői ellenőrzés elmaradásából adódtak. Így kerülhetett pl. a Fertő-tavi térképre (252. old.) *Fertődoboz* (Fertőboz helyett), s a török kori végvárok (247. old.) közé *Kapu és Nagykerék* (Kapuvár és Nagykeréki helyett). Az is bántja a kartográfus szemét, ha egy geológiai térképen (109. old.) az államhatárok – amelyek nem szükségesek – vagyilagosan szerepelnek, de még inkább az, ha az időjárás rekordok térképét tanulmányozva több érintett település (pl. Vác, Baja, Szarvas, Békésszentandrás) jelölése valós helyétől több-kevesebb távolságra „vándorolt el”.

Ilyen topográfiai eltévelyedések után azután a közölt adatokat is jobban megnézi az olvasó és kételkedni kezd pl. abban: lehetséges-e, hogy a Zalai-domságon az egymás közelében levő Letenye, ill. *Csörnyefölde* (a Világatlaszban Csörnyeföld) dicsekedhet az évi legmagasabb (1956-ban 143 nap) és a legalacsonyabb (1983-ban 42 nap) csapadékos napokkal? A „legek” között az utóbbi a Dráva mentén kétségeket támaszt, mert esőtlen napokban vezető helyet inkább a Közép-Tiszavidéken gondolna az ember.

Valószínűleg a nyomdatechnika számlájára frandó az is, hogy a képek között is egyaránt vannak kifejezetten jók, és nem kevés a feltűnően gyengék száma sem. Az élvezhetőkre legjobb példa a kalföldi vulkánosság (306. old.) és a Gömör–Tornai-karszt (345. old.) képei, előbbin még a tufagyűrűk is leolvashatók, utóbbi egyikén pedig a barlangi mésztufán még a vízcseppek is láthatók. Ezzel szemben a „lemezes” tardi agyagon (113. old.), vagy a palás mészkő vékonycsiszolati képén (411. old.) a jelölt dolgok nem észlelhetők, előbbin az összehasonlítást segítő filmdoboz felirata sem olvasható le.

Szakmai kötődéseim miatt behatóbban a tájféldrajzi, valamint a természeti erőforrásokat közvetlenebbül érintő fejezetekkel foglalkoztam. Magyarország tájai – helyesen – a Kárpát–Pannon térség tájtagolásával indít és vizsgálat alá helyezi mindazokat az elvi–módszertani kérdéseket, vitákat, amelyek a tájak hierarchiájára, megnevezésére vonatkoznak, ill. amelyek a tájhatárok, a tájbeosztás szempontjaival kapcsolatosan felmerülnek határainkon belül és kívül. A szerzők igen magabiztosan és jól tájékozódnak a tájtagozódás útvesztőiben és úgy „navigálják” az érdeklődő recenzort az „ezeréves határig” terjedő térség tájai között, hogy újításait is elfogadja és támogatja, mert azok arról is meggyőzik, hogy korszerű a szemléletük, a mások érveire és érzékenységére is tekintettel lévő munkamódszerük a tájbeosztás körüli viták tisztázását sokban segítik, az együttgondolkodást szolgálják határainkon belül és kívül.

Magyarország tájainak feldolgozásában a szerzők között nem érzékelhető egységes (kötelező) vonalvezetés. A táj kutatási eredmények a szerzők munkásságához fűződnek, s a táj jellemzők határozzák meg, hogy mi kapjon pl. térképi illusztrációval is kiemelt hangsúlyt. Öröndetes, hogy a sokszerzős tájfeldolgozás mindegyike csak a szükséges mértékig részletező és a nagytájak terjedelmében sincs indokolatlan különbség. Hazánk tájainak bemutatása a közép-, olykor a kistájak szintjéig hatol, a Kárpát–vidék ismertetése – külön fejezetben – viszont csak a nagytájak hierarchia szintjéig jut el. Mindkettő nagy nyeresége szakmánk irodalmának, hiszen a geográfia eredményei iránt érdeklődő nagyközönség évtizedek óta nem juthatott korszerű, ugyanakkor könnyen emészthető tájféldrajzi feldolgozáshoz. Úgy vélem, a kötetnek a „helyi ügyek”-ben való forrásmű jellege, az iskolai munkában való használhatósága lesz a legfontosabb vonzerő.

A sokoldalú hasznosítást azonban nem csak a tájféldrajzi fejezetek, de legalább annyira a természeti erőforrások kutatásával és hasznosításával kapcsolatos korszerű, olvasmányos ismeretek tára is segíti. Ezeket a Kárpát–Pannon térség lemeztektonikai értelmezése alapozza meg, majd a földtörténet, az őslénytan, a geokémia legújabb eredményei mélyítik el. Az ásványok, kőzetek világából közvetlen az út a hazai bányakincsekig. Külön–külön tárgyalja a könyv az ércet, a bauxit, a kőolaj és a földgáz, a kőszén, az építőanyagok, ill. a nemérces ásványkincsek körét. Kár, hogy nem élt minden fejezet szerzője azzal a kínálkozó lehetőséggel – mint a kőolaj és a földgáz fejezetéé –, hogy a kérdéskör nemzetgazdasági jelentőségéről, perspektívájáról adatokat, frappáns értékelést is adjon. Kifogásolható viszont, hogy az ásványi nyersanyagok Kárpát-medence egészére vonatkozó adatai, a területi elemzések hiányoznak ez utóbbi részből (csak összegző térkép taglalja a határon túli előfordulásokat).

Úgy vélem, a Pannon Enciklopédia *Magyarország földje* c. kötetének megjelenése a hazai földtudományokban súlyos hiányt pótol. A kötet közel nyolcvan szerzője kiváló ismerője, kutatója a földtudományok egy–egy szeletének, eredményeik így együtt az utóbbi évtizedek legfontosabb szintézisét nyújtják. Ez a tudásanyag nyilvánvalóan emelni fogja a földtudományok presztizsét. Ennél is fontosabb azonban, hogy az enciklopédia kötet segítse elő a földtudományi gondolkodásban régen várt szemléletváltást és nem utolsó sorban: legyen végre komplex földtudományi forrásmű sokak javára!

RÉTVÁRI LÁSZLÓ